

Manuel de Montoliu i els clàssics

Jaume Pòrtulas

En un article publicat a les *Actes* del Primer Simposi de l'*Aula Carles Riba*,¹ se'm va acudir, potser imprudentment, d'escriure: «... tot plegat em porta a pensar en la importància de dur a terme una mena de *prosopografia* (o de retrats *robot*) dels col·laboradors habituals de la FBM durant la seva primera etapa —començant, naturalment, per Joan Estelrich i Joaquim Balcells, i aprofitant el fet que les revisions estatutàries (que llavors apareixien, com és de llei, a la pàgina de crèdits) permeten de dibuixar una xarxa espessa, ben trenada i bastant coherent, d'afinitats i col·laboracions...» I afegia, en nota: «...Gairebé ni caldria dir que aquesta feina és summament provisional. Ni m'era possible esmerçar-hi tot el temps que calia, ni jo sóc —òbviamment!— especialista en tot aquest gavadal d'obres i d'autors, ni tenia prou mitjans per portar a terme la part més delicada i complexa de la feina: la comparació, minuciosa i sistemàtica, entre els volums de la FBM i les obres estrangeres (habitualment de la Collection Guillaume Budé francesa; però a voltes també, pel que fa al text, de la Teubner de Leipzig) que els han servit de model, com la immensa majoria d'autors lleialment reconeixen...» No tinc la impressió, però, que ningú es mori de ganes de fer aquesta feina, tanmateix útil, i que reclamaria, en realitat, tot un equip de col·laboradors. De manera que he pensat que podia anar-la tirant endavant jo mateix, de mica en mica, i a mesura d'allò que l'humor em dicti. En un altre article publicat a *Els Marges*,² vaig mirar d'ocupar-me de l'Estelrich;

1. *Vide supra*, p. 51.

2. «Joan Estelrich o les retòriques de l'Humanisme», *Els Marges*, 70, 2002, pp. 24-34.

mirem avui d'esmerçar una estona en el singular personatge de Manuel de Montoliu. Encara que el meu interès principal rau, no cal dir-ho, en el seu comerç amb els clàssics i, fonamentalment, en la seva col·laboració, no tan assídua com es podria suposar, a la FBM, començaré donant una ullada a d'altres aspectes de la seva obra, que també em desvetllen un cert interès.³

* * * * *

És opinió comuna (i que comparteixo) que l'estudi sobre la influència de Goethe a Catalunya constitueix una de les fatigues crítiques més significatives de Montoliu.⁴ Els seus dos capítols més interessants i extensos versen, respectivament, sobre Joan Maragall (pp. 60-109) i sobre Carles Riba (pp. 122-32). No es pot dir pas que els grecs hi siguin gaire presents, si no és per implicació; però també podria afirmar-se que ocupen sovint el rerefons del quadre, sobretot a propòsit de «l'homèrida» Maragall. Per altra banda, durant els darrers anys cinquanta, Montoliu executà la sèrie *Les grans personalitats de la literatura catalana* (1957-62), fruit d'un encàrrec de Francesc Cambó, publicada per l'editorial Alpha. D'aquests volums, voldria citar breument *Les Quatre Grans Cròniques* (1959) i *l'Aribau i el seu temps* (1962, pòstum; refecció d'una obra anterior, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, de 1936) com els més pròxims a la problemàtica que aquí ens interessa. Les al·lusions als clàssics grecolatins, tanmateix, no hi passen d'escadusseres i bastant poc significatives.

Manuel de Montoliu constitueix un dels pocs —o poquíssims— casos, en aquest país, de crític per a qui la *pràctica* constant anava acompanyada d'uns fonaments teòrics sòlids, madurats en bona part, suposo, durant els seus anys d'estudi a Alemanya. En les pàgines inicials del primer *Breviari Crític*,⁵ hi consten, sota el títol «A guisa d'introducció», els articles fonamentals del seu credo estètic-crític. Fonaments més que sòlids, en realitat; possiblement hauria hagut d'escriure extraordinàriament rígids. Sembla que uns estudis universitaris a l'estranger no sempre resulten (com es pensava a començaments del segle XX) una benedicció sense contrapartides. A par-

3. En canvi, entrar en detalls de tipus biogràfic no forma part de les meves intencions aquí. En principi, amb l'article de l'*Enciclopèdia Catalana*, n'hi hauria d'haver ben bé prou; si hom volia ampliar-lo, pot recórrer al pròleg que O. Xirinachs i F.X. Ricomà avantposaren a un recull pòstum de treballs del *Breviari* del mateix Montoliu (Tarragona 1981).

4. *Goethe en la literatura catalana*, Publicacions de *La Revista*, Barcelona 1935, 155 pàgines. Montoliu havia passat alguns anys a Alemanya, becat per la Mancomunitat.

5. *Breviari Crític* 1923-1924, Llibreria Catalònia, Barcelona 1926, 333 pàgines.

tir dels seus anys d'estudi, Montoliu acabà forjant-se una estranya barreja: una mena de combinació d'idealisme vosslerià⁶ (que també influiria tant en Carles Riba) amb la carcúndia pairal, escolàstica, balmesiana i torresibagiana. Amb els anys, la cosa anà a mal borràs, i en alguns moments resulta francament indigesta: a partir d'un moment determinat, quasi totes les seves crítiques de literatura catalana no són més que comentaris estilístics (ben fets i en general elogiosos, val a dir-ho) combinats amb uns judicis morals severíssims: dures condemnes del nihilisme i la immoralitat (habitualment sexual) de la literatura del país. Fullejant les seves crítiques, hom arribaria a la conclusió (em temo que ben injustificada, per desgràcia) que, per culpa de l'atractiu morbós que els escriptors catalans de l'època sentien per París, la Barcelona dels anys vint i trenta era pitjor que Sodoma i Gomorra juntes. Potser en no tots els casos, naturalment, però, en general, si hom té en compte els originals que Montoliu blasmava, la cosa esdevé irrisòria...

* * * * *

La contribució personal i directa de Montoliu a la Bernat Metge —que naturalment és, en aquest context, allò que ens interessa— no resulta de primer ordre; es limita a Corneli Nepos i a Quint Curci. Força més interessants em semblen els seus comentaris i ressenyes de tema clàssic, motivats habitualment per l'aparició de diversos volums de la Fundació, que foren publicats a *La Veu de Catalunya*, i recollits posteriorment al *Breviari Crític*. Les *Vides d'Homes il·lustres*, publicades el 1923, amb traducció del Dr. Manuel de Montoliu, «professor auxiliar a la Universitat de Barcelona», constitueixen el segon volum de la FBM; l'original havia estat revisat «pel Dr. Joaquim Balcells, Professor a la Universitat [...] amb la col·laboració dels Srs. Joan Estelrich, Director de la Col·lecció, i Pompeu Fabra, de l'Institut d'Estudis Catalans», segons consta a la pàgina de crèdits. Més que emetre aquí un judici de valor personal, que seria molt probablement anacrònic, he trobat pràctic de manllevar els mots amb els quals Lluís Nicolau d'Olwer saludava l'aparició del volum:⁷ «De tots els homes de lletres és un vell amic Corneli Nepot:⁸ el que no l'inicià en el coneixement de la llengua llatina, el familiaritzà amb la història clàssica [...] Pocs dels llibres, però, que en la

6. Fou, d'altra banda, com em recorda Jordi Malé, el principal introductor —i traductor— de Vossler a Catalunya.

7. A *La Publicitat* del 24 de juny de 1923.

8. *Sic*. Nicolau preferia aquesta mena de transcripcions, certament més rigoroses des del punt de vista científic, però de vegades força antiestètiques.

nostra infantesa ens han interessat resisteixen la prova de rellegir-los un quart de segle després. Entre els pocs, sincerament, no hi sabríem pas comptar les *Vides* de Corneli [...] Després de les ardideses lucrecianes [es refereix al primer volum de la FBM] la plitud moral de Corneli Nepot forma un bell contrast. Aquest serà el motiu que la Fundació Bernat Metge hagi posat davant Corneli a d'altres clàssics de més vàlua estètica o científica». La tasca personal de Montoliu com a traductor hi és valorada en els termes següents: «La traducció, elegant i fidel, és del senyor Manuel de Montoliu, que s'és esforçat per donar a l'obra tot el moviment que el tarannà de l'estil de Corneli permetia. El text ha estat establert amb l'ajut decisiu del senyor Balcells [...] El senyor Montoliu, altrament, hi ha preparat una erudita "Introducció"..."»

L'altra col·laboració de Manuel de Montoliu a la FBM —més dilatada en el temps, per bé que la tasca fou repartida entre diferents col·laboradors— és la *Història d'Alexandre el Gran*, de Quint Curci Rufus. El primer volum aparegué el 1925; Joan Estelrich en revisà el text i Joaquim Balcells la traducció. En el segon, aparegut l'any següent, el grup de revisors inclogué també Carles Riba. Finalment, en el tercer, que aparegué ja el 1935 (és el volum 77 de la Fundació), s'afegeix a la nòmina de col·laboradors un jove Josep Vergés. Lluís Nicolau comentà⁹ l'aparició del primer volum amb la seva bonhomia, una mica irònica, habitual: «La traducció del senyor Montoliu, revisada pel senyor Balcells, acompanya el text, l'aparell crític del qual, diu la introducció, és conjuminat¹⁰ pel senyor Estelrich. Crec jo que serà una obra molt ben rebuda pels addictes a la Fundació Bernat Metge [...] Molts han dit que no és pas una història, sinó una novel·la històrica. El senyor Montoliu no vol pas subscriure-ho, i té raó». No es priva, tanmateix, de formular alguna reserva, de la qual es desprèn el limitat ofici que, en el fons, hi exhibia Montoliu: «...És llàstima que el senyor Montoliu perdi el seu temps discutint les opinions del reguitzell d'autors que han tingut la *Història d'Alexandre* per una mixtificació de la baixa edat mitjana. El sol fet de registrar-ne manuscrits dels segles IX i X és decisiu. En canvi, un petit mapa hauria fet un excel·lent servei...»

* * * * *

Com fèiem constar més amunt, tanmateix, la tasca més útil i significativa que Manuel de Montoliu realitzà a favor de la Fundació fou, al meu enten-

9. A *La Publicitat* del 12 de novembre de 1925.

10. No estic prou familiaritzat amb l'estil de la prosa periodística de Nicolau d'Olwer per afirmar taxativament (tot i que m'ho sembla molt) que l'ús d'aquest terme comporta una certa ironia, més o menys benigna.

dre, la de propagandista. Molt més llatísta que no pas hel·lenista, emperò, les seves ressenyes periodístiques dels *Records de Sòcrates* de Xenofont, traduïts per Carles Riba, i del primer volum del *Plató* de Joan Crexells¹¹ em semblen d'un interès limitadíssim. No diria el mateix, en canvi, a propòsit de la seva recensió del primer volum de Ciceró, traduït pel tan prolífic Mn. Llorenç Riber. Ara bé, Montoliu hi mostra, podríem dir que químicament purs, els trets de l'humanisme reaccionari i de cartró-pedra: vull dir un sentit impostat i distorsionador de «la grandesa», al costat d'una manca agudíssima de sensibilitat històrica. Així, pot escriure: «Ultra això, posseeix Ciceró un altre avantatge educatriu [sic]. La seva obra copsa, no sols la grandesa de l'ànima personal de l'autor, ans encara aquella austera majestat de la gran Roma, en el punt excels de la seva plenitud, en el punt més excels de la seva ascensió...»¹². No sé si resulta del cas recordar que fins i tot els més abrandats entusiastes de l'extraordinari orador d'Arpinas han hagut de deplorar manta vegada la seva mesquinesa cagadubtes; i que l'època en què va viure (i morir, per cert, de mala mort, per bé que poc gallardament demorada) fou el *patriai hoc tempore iniquo*, com solia dir el doctor Balcells, manllevant l'expressió a Lucreci.

L'altra fatiga ciceroniana de Montoliu (en ocasió del *Brutus* de mossèn Gumersind Alabart) és particularment reveladora de la preocupació post-noucentista pel *Bon Mot* (Montoliu simpatitzava amb les campanyes sensibilitzadores d'Ivon l'Escop, que considerava no només moralitzants o de bon gust, sinó «científiques»): «...car sols quan haurem arribat, almenys les persones il·lustrades, a parlar la llengua de cada dia amb un cert grau de correcció i elegància, amb una certa eloqüència, podrà la llengua parlada al seu torn exercir la seva benèfica influència damunt la llengua escrita; influència aquesta absolutament necessària per allunyar el perill que actualment amenaça la nostra llengua escrita de veure's cada dia més allunyada de la popular per manca d'una influència d'aquesta impossible o indesitjable, donat el seu estat de corrupció, i per excés o desviament, sempre possibles, del treball individual de depuració¹³ en la literatura i en la gramàtica...»¹⁴.

11. Publicades a *La Veu de Catalunya* i recollides en el primer *Breviari Crític* (pp. 223-225 i 226-228, respectivament).

12. Cfr. el *BC* (n. precedent), p. 230.

13. Suposo que aquesta frase una mica enrevessada i sibil·lina s'entén millor recordant que Montoliu era amic i condeixeble (a Alemanya) de mossèn Antoni Griera, i que, sense combregar del tot amb la histèria antifabriana d'aquest darrer, de vegades hi simpatitzava força.

14. Cfr. *BC*, pp. 233-234.

A banda d'aquests textos, s'ha de registrar que Montoliu també va saludar l'aparició dels dos primers volums del Sèneca del canonge Cardó (núms. 5 i 9 de la FBM) i l'Ausoni que van començar a traduir-hi Carles Riba i Mn. Navarro; però, de fet, no he sabut descobrir en aquests papers, molt de circumstàncies, pràcticament res digne d'esment. En canvi, la «Conferència de propaganda de la FBM donada en el Centre de Lectura de Reus»,¹⁵ l'he trobada d'allò més interessant. En transcripció, sense comentaris, un passatge bastant extens:

«...En aquells homes [*les refereix als primers romàntics*] l'antic humanisme ressorgí llavors com a norma suprema d'educació, com a fórmula insubstituïble de la unitat substancial de la cultura, la qual no és altra cosa que el reflex de la unitat substancial de l'esperit humà. Els postulats de l'educació humanista són la universalitat i la totalitat. La individualitat de l'home modern ha d'aspirar, en tot el possible dintre de sa limitació, a la universalitat, però això amb la condició de conservar en aquest esforç d'expansió per totes les esferes de l'activitat i de la coneixença, la integritat, la totalitat de l'esperit, això és, amb la condició d'emprar la totalitat de ses forces en el més petit camp d'activitat elegit, i de fer del conjunt de coneixements adquirits i d'activitats empreses una unitat orgànica indivisible [...] Aquest és l'Humanisme modern que jutgem d'urgent necessitat oposar com una barrera indestructible a l'activitat cada dia més violenta de l'Americanisme,¹⁶ de la concepció de la vida com un vastíssim problema de tècnica que cal resoldre en cada cas per trobar la felicitat de l'home. Contra aquesta empenta d'un ideal de vida que enclou en si la negació de tot ideal veritable i que comença a inundar el recinte sagrat de la cultura d'Europa, ens cal oposar l'afirmació fecunda de l'humanisme modern, que no és més que la tradició de la gran cultura greco-llatina, renovellada segons les exigències de la civilització moderna. És aquest humanisme precisament l'esperit mateix que batgega en el fons d'aquesta Fundació Bernat Metge, que es proposa escampar per tota la nostra terra les lliçons del mestratge immortal d'aquella humanitat selecta de Grècia i de Roma, de la qual ens gloriegem els catalans d'ésser els hereus. Creiem, encara que a oïdes de

15. Cfr. *BC*, pp. 252-259.

16. La primera vegada que vaig llegir aquestes línies atribuïa aquesta singular heretgia, l'*Americanisme*, a la minerva personal de Manuel de Montoliu. Qui hagi llegit Eduard Valentí, tanmateix, recordarà que el mot té un sentit precís, tècnic (un error condemnat per la Santa Seu el 1899) per als integristes hispànics dels segles XIX i XX.

molts això soni a paradoxa, que la manca d'humanitats en la cultura intel·lectual de les nostres classes il·lustrades, és més greu que la deficiència de llurs coneixements científics. És més necessari que els nostres enginyers i els nostres metges no ignorin tan crassament com ara les llengües, les literatures, la filosofia i l'art de l'antiguitat clàssica [...] perquè si és veritat que les ciències naturals i físicomatemàtiques són la base de la cultura intel·lectual dels nostres temps, també és una gran veritat, i àdhuc una veritat superior, que les coneixences humanes [...] han estat sempre i seran sempre la base universal i eterna de la cultura humana, el fonament granític on reposa la dignitat de l'home, la manca del qual determinaria un ràpid retrocés de la humanitat a l'estat de salvatgisme [...] El nostre poble, i parlant més concretament, les nostres classes il·lustrades, pateixen una manca terrible d'aquells coneixements que fan bella la vida i sociable l'individu, als quals havien posat els antics el bell nom d'humanitats [...] Estem presenciant un principi d'inversió de valors, en la qual la flor més excelsa de la humanitat, això és, el desinterès sublim de la vocació intel·lectual, corre el risc de desaparèixer de la faç de la terra, afollada per la petja immunda d'un materialisme cada dia més desvergonyat. Hem d'aixecar la bandera contra aquest corrent industrialista que ha profanat pertot arreu el santuari de l'art, de la poesia i de la ciència, i que de la fama, aquest pur valor espiritual, fa un valor cotitzable, un article de mercat i un objecte de reclam a l'americana. Cada un dels grans escriptors de l'antiguitat grecoromana és un model viu de la fama clàssica, d'aquella fama basada en una obra en la qual és reflectida cíclicament tota l'ànima d'una època en forma d'una visió personal i harmònica. La reacció espiritualista que s'ha iniciat en la humanitat de la post-guerra¹⁷ té en la difusió i en la popularització de les obres dels grans escriptors de Grècia i Roma un dels instruments de major eficàcia per tornar a la humanitat d'ara el sentit íntim de la seva dignitat...».

Seria massa fàcil ironitzar sobre algunes —o bastants— de les expressions contingudes aquí; tan fàcil que vull estar-me'n. Sí que faré constar, tanmateix, que aquest discurs (si es fa abstracció d'alguns passatges feixugament ampul·losos, sobretot al començament i al final) constitueix una noble peça retòrica, digne (ho sospito, però no en sóc gens expert) de la millor oratòria catalana dels anys vint, amb tot allò que té per a nosaltres

17. Es refereix, naturalment, a la Primera Postguerra europea.

d'irremissiblement remota. Altrament constitueix —juntament amb algunes pàgines de Francesc Cambó i, sobretot, el text de Joan Estelrich que vaig comentar en una ocasió prèvia—¹⁸ una de les millors declaracions programàtiques dels anys inicials de la FBM. És per això que he volgut adreçar-li avui el modest focus d'una estona d'atenció distanciada.

18. *Vide supra*, nota 1.